کاش چې هغه مو بیا هم رهنما وے

قلندر مومند

خان عبدالغفار خان د نن نه یوولس کاله وړاندې زمونږ نه جدا شو. په هغه ورځ چې کله ما د هغوي د وفات دا غمژن خبر واورېدو نو لکه چې زړۀ مې ارې ارې شو. باچا خان د پښتون د تاریخ هغه زرین باب دے چې د هغې شروع کېدو سره پښتنو د نوي دور د ترقۍ پله ګامونه واخستل. دغه وخت زما په زړۀ کښې قسم قسم وسوسې پېدا کېدې. ما سوچ کولو چې د پښتنو د انګرېز سامراج د سیاسي، تعلیمي، معاشي او ثقافتي استحصال نه بچ کونکے او د پاکستان جوړېدو نه پس د دې تقسیم شوي بدقسمته قوم د راغونډولو دپاره هر وخت متحرک او د ازادۍ د شمعې د پتنګانو سرخېل خو د دنیا نه لاړو اوس به مونږ څوک د استحصال نه بچ کوي. خو وروستو راته دا خبره واضحه شوه چې دا زما جذباتیت وۀ خو دا هم یو حقیقت دے چې کله د چا پلار وفات شي نو غم او درد صرف هغۀ ته ورسېږي باقي خلق خو د هغې غم درد نه نۀ خبرېږي کوم چې د زوي په زړۀ تېرېږي. د تېرېدونکي وخت د هرې لحظې سره ما د باچا خان سره په تېر شوي ژوند غور کولو او د تېر وخت کړۍ مې د یو بل سره پېوست کولې او اخر دا چې د تار سر زما ګوتو له راغے. ما چې د باچا خان

سره څومره ژوند تېر کړے وُ، دې دوران کښې وخت په وخت ماته د دې خبرې احساس کېدو چې مونږ یوه بې بها ملغلره لګیا یو، ضائع کوو. د پښتنو یو ښۀ یا بد عادت دا دے چې هغوي څوک د ځان نه زورور نۀ مني او د ځان نه لوړ سر نۀ مني، او دا صرف پښتنو پورې محدود نۀ ده د هر انسان دا فطرت دے چې د ځان دپاره د یو ښۀ مقام سوچ کوي او په دغې لاره کښې چې کوم خنډ مخې له ورځي د هغې لرې کول فرض عین ګڼي.

د پښتنو دا بدقسمتي د باچا خان په لړ کښې هم خنډ جوړه شوه او د میر جعفر او میر صادق حواریانو د بهرنو بادارانو د خوشحالولو دپاره د هغوي خلاف یوه بې بنیاده پروپېګنډه وکړه او ساده زړي پښتانۀ ئې د هغۀ نه متنفره کړل او د یو وړوکي مقام د حاصلولو په خاطر ئې دا قوم د یو عظیم مصلح نه ناخبره وساتۀ.

باچا خان چې په کومه کورنۍ کښې پیدا شوے وۀ هغه د خپلې علاقې یو بااثره کورنۍ وه. د باچا خان پلار بهرام خان د علاقې په لویو خانانو کښې شمېرلے شو خو لکه د نورو خانانو ئې چرې هم د انګرېز حکم ته سر نۀ وۀ ټیټ کړے او چې د چرته نه هم ورته یو مظلوم د امداد د پاره خواست کړے وۀ نو سمدستي ئې ورله ځان رسولے وۀ. د باچا خان نیکۀ سېف الله خان د سرکاوۍ په جنګ کښې د ازادۍ خوښو خلقو ملګرتیا کړې وه او د پېرنګي د بونېر قبضه کولو اراده ئې د خاورو سره خاورې کړې وه. د باچا خان مور بي بي هم یوه مېلمه دوسته او د لوئے نظر مالکه مېرمن وه. د چم ګاونډ غریبو او خوارو زنانوو د پاره به ئې روټۍ په خپله پخوله او په هغوي به ئې تقسیموله. په داسې یو ماحول کښې د باچا خان پالنه وشوه او هغه د یو پښتون قام پرست په شکل کښې مخې ته راغلو. هغوي په حالاتو ډېر ژور نظر لرلو او ورته د اول نه د دې خبرې احساس وۀ چې د پښتنو د ژوند په هر اړخ استحصال روان دے او د هغې وجې صرف دا ده چې دوي د علم نه لرې دي. د باچا خان په وختو کښې د هغوي علاقه په پنجاب کښې شامله وه. پېرنګي په پنجاب کښې یو څو سکولونه جوړ کړي وو خو د بدقسمتۍ نه په دې علاقه کښې داسې څۀ انتظام نۀ وۀ. بل کۀ سکولونه

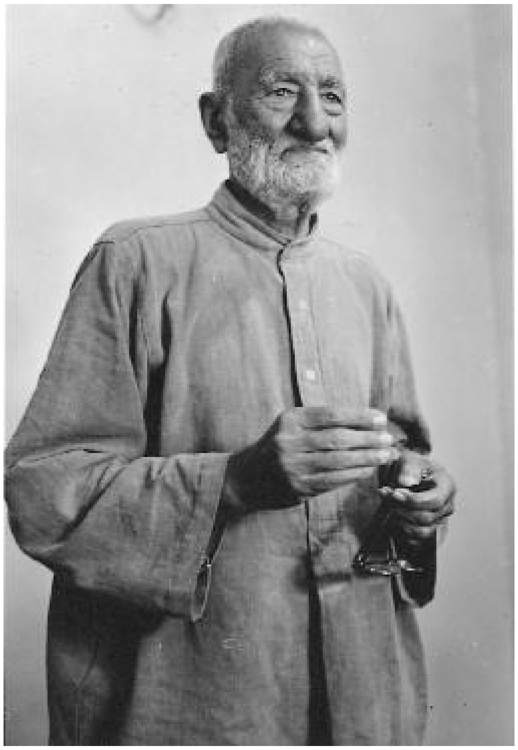

وو هم په هغې کښې تعلیم په مورنۍ ژبه کښې نۀ وۀ ځکه نو مقامي خلقو ته به په زدکړه کښې ډېر مشکل پېښېدو. بل خوا د ملیانو دا پروپېګنډه هم روانه وه چې سبق د مدرسې وئي د پاره د پېسې وئي جنت کښې به ئې ځائے نۀ وي دوزخ کښې به غوپې وئي. دغه شان د اسلام نه ناخبره ملا د خپلې کم فهمۍ او د لرې فائدې د پاره پښتانۀ د جهالت کندې ته غورځولي وو. باچا خان چې به دا حالت لیدو نو ډېر به خفه کېدو خو څۀ لار ئې په فهم کښې نۀ راتله. په مشن سکول کښې د تعلیم په دوران کښې باچا خان د براه راست کمېشن د پاره درخواست ورکړو چې د معمولي کارروایۍ نه پس منظور شو. باچا خان به اکثر فرمائیل چې فوځ ته د تلو شوق زما په زړۀ کښې زمونږ د نوکر باراني کاکا قیصو راپیدا کړے وۀ کومې چې به هغۀ ماته کولې. دغې دوران کښې به باراني کاکا منظر کشي هم کوله او د فوځیانو په تعریف کښې به ئې هغه څۀ وئیل چې د ډېرې مبالغې نه به ډک وو. دغه شان په غېر محسوسه توګه دا خبرې زما په نفسیاتو خورې شوې چې زۀ به هم یو فوځي افسر جوړېږم خو قدرت ته داسې منظوره نۀ وه. د کمېشن ملاوېدو نه پس باچا خان پېښور ته د یو دوست ملاقات له راغے څوک چې په کېولرۍ کښې افسر وۀ. باچا خان د هغۀ سره ولاړ وۀ او خبرې اترې ئې کولې چې دغه وخت

کښې يو انګرېز لفټيننټ راغلو، دغه وخت د باچا خان دغه دوست سرتور سر ولاړ وۀ، ښائسته زلمے وۀ، وېښتۀ ئې ډېر ښۀ جوړ کړي وو او لړ وېښتۀ ئې په تندي پراتۀ وو، انګرېز افسر د يو دېسي افسر دا انداز برداشت نۀ کړے شو او سخت غصه شو او د باچا خان په وړاندي ئې هغۀ ته ډېر بدرد ووې. د باچا خان دوست هم د غصې نه تک سور شو خو د جواب ورکولو همت ئې نۀ لرلو. باچا خان د دې واقعې نه پس ډېر زيات خفه شو او د پېرنګي د نوکرۍ نه ئې زړۀ وتکېدو.

باچا خان به يو طرف ته د پښتنو د تېرو وختونو عظمت او دبدبې قرار له نۀ ورکولو او بلې خوا ته چې انګرېز سامراج د پښتنو کوم استحصال کولو هغې خوب ته نۀ پرېښودو او د دې واقعې نه پس خو باچا خان ډېر په سنجيدګۍ د پښتنو د مستقبل په حقله غور او فکر شروع کړو. د باچا خان دپاره دغه وخت کښې د لارې د مشالونو په توګه يو څو مجاهدين موجود وو خو باچا خان د يو نوي فکر بوټے نال کړو او د هغې وحشي قوم د سمولو دپاره ئې د يو مشن آغاز وکړو چا چې به په معمولي خبره پوره پوره خاندانونه په وينو لامبول.

ما به اکثر د هغوي نه دا تپوس کولو چې د دې ګران کار سر ته د رسولو دپاره خو ډېر وخت پکار دے ځکه چې يو داسې قوم چې د صدو نه د علم نه ناخبره پاتې شوے وي د هغې وجه کۀ هر څۀ وي هغوي د علم په کالو ښائسته کول د يو تن د وس کار نۀ دے نو تاسو دا ذمه واري څنګه په خپلو اوږو اخستې ده؟ نو هغوي به ماته لکه د پلار په ډېر شفقت فرمائيل چې دا کار به چا خو شروع کولو، الله پاک په ما مهربانه شو او ما له ئې د خپل قوم د خدمت موقعه راکړه. اوس ما سفر شروع کړے دے او انشاء الله هغه ورځ به ډېره زر راشي چې پښتانۀ به ټول تعليم يافته شي او نورو قومونو سره به د سيالۍ جوګه شي او خپل حېثيت به وپېژني. د باچا خان د پښتنو په طاقت او قوت، د هغوي د خپل کار سره په مينه، ايماندارۍ او اخلاص کلک باور وۀ. په دې لړ کښې قسمت هم د هغوي ملګرتيا وکړه او داسې ملګري ئې ورکړل چې ثاني ئې نۀ لرلو. د باچا خان خواهش وۀ چې پښتانۀ په هر مېدان کښې ترقي وکړي او د خپلو مشرانو نومونه راژوندي کړي. د دې مقصد حاصلولو دپاره دوي په مختلفو وختونو کښې د مختلفو اړخونو نه د پښتنو د يو کولو جدوجهد جاري وساتلو. باچا خان به د پښتنو د خپلو روايتونو او ثقافت نه په لرې تللو سخت غمژن کېدو. د هغوي وېنا وه چې هر قوم په خپله ژبه ژوندے وي کۀ يو قوم خپله ژبه هېره کړي نو دنيا به هغه قوم هېر کړي او کۀ د يو قوم نه خپله ژبه ورکه شي نو هغه قوم ورک شي. لکه چې بره بيان وشو د باچا خان د کور ماحول او تربيت او ذهني مېلان قوم پرستۍ پله وۀ ځکه نو باچا خان يو کلک او مخلص قوم پرست وۀ. هغوي به فرمائيل چې صرف هغه قومونه ترقي کولې شي د چا چې د خپلې خاورې سره مينه وي او چې څوک د خپل وطن وفادار نۀ وي هغه پښتون نۀ دے. باچا خان نۀ يوائې په تعليمي مېدان کښې د پښتنو سره د کېدونکې سلوک ازاله کول غوښتل بلکې د خدائي خدمتګار تحريک په ذريعه ئې د پښتنو د تربيت آغاز هم کړے وۀ او هغه خلق ئې مخې ته راوستي وو چې په عام ژوند کښې ئې څۀ خاص حېثيت نۀ لرلو. د نورو خانانو نوابانو برعکس به باچا خان

غریبانو خلقو سره په ناسته پاسته کولو خوشحالېدو او د هغوي به ئې هر قسم امداد کولو. د باچا خان دې طرز عمل دغه کمزوري خلق د هغهٔ مئينان جوړ کړل او پښتانهٔ لکه د لېونو په خدائي خدمتګار تحريک کښې شاملېدل شروع شو.

د دې نتيجه دا شوه چې خانان يواځې پاتې شو او داسې په بالواسطه طريقه د پېرنګي حکومت ته خطرې رامخې ته شوې. ځکه چې د دې نوابادياتي کالونۍ دا دېسي پېرنګيان د انګرېزانو دپاره ډېر اهميت لرونکي او د کار خلق وو. پېرنګي چې کله دا صورت حال وليدو نو د باچا خان نګراني ئې شروع کړه او دغسې د يو خدائي خدمتګار خلاف د هغې وخت لوئے قوت مېدان ته راغے. خو آفرين دې وي په دې ستر او لوړ پښتون مشر چې په هر محاذ ئې سامراج له ماتې ورکړه او په خپلو اصولو او مضبوط کردار ئې د ازادۍ بېشمبره پتنګان د ځان نه راچاپېره کړل. خو باچا خان د هغې آفاقي دين پېروکار وهٔ چې د امن درس ئې ورکولو. له دې وجې نه باچا خان پښتنو له د عدم تشدد تعليم ورکړو. د هغوي وېنا وه چې تشدد نفرت او عدم تشدد مينه پېدا کوي. باچا خان د خدائي خدمتګار تحريک د قيام نه مخکښې د تحريک اصلاح الافاغنه نه د دې جدوجهد شروع کړے وهٔ. دغې دوران کښې هغوي د هغه وخت لوئے لوئے مشران د نزدې نه وليدل. مسلمانانو مشرانو کښې اکثريت د نوابانو، جاګيردارانو او وډېره ګانو وهٔ او باچا خان په خپله يو دروېش او مسکين سړے وهٔ. دوېمه لويه وجه د هغوي د پښتنو خلاف تعصب وهٔ چې د هغې له وجې باچا خان او نور مسلمانان مشران يو ځائے نهٔ شو.

باچا خان به د پنجاب يوه واقعه ماته اکثر بيانوله (شايد له دې وجې چې زما تعلق د صحافت سره وهٔ او دا واقعه هم د صحافت سره متعلق وه.) فرمائيل ئې چې دا پنجابيان عجيبه خلق دي يوه ورځ د ((زميندار)) اخبار په دفتر کښې ناست وم په خبرو خبرو کښې ما اختر علي خان ته ووې چې مونږ ښهٔ دوستان يو کهٔ نهٔ؟ نو کهٔ د پنجاب ټول اخبارونه زما خلاف ليکي نو زهٔ اميد لرم چې زما دوست به زما متعلق پنجاب له غلط معلومات نهٔ ورکوي. د هغهٔ جواب زما دپاره ډېر حېرانوونکے وهٔ، هغهٔ په زوره وخندل او وې وئيل چې مونږ اخبار واله نهٔ د پنجاب سره همدردي لرو او نهٔ د هندوستاني ليډرانو سره، زمونږ خو د يو ښهٔ خبر سره کار وي کهٔ د هغې په حاصلولو کښې د دواړو ډلو بې عزتي ولې نهٔ وي او ډېره عجيبه خبره دا وه چې باچا خان سوشلزم خوښولو او نور مسلمانان مشران ئې مخالف وو. د دوي په مقابله کښې د خدائي خدمتګار او کانګرس يو بل سره مينه ډېره وه. چې د هغې بنيادي وجه د کانګرس د پېرنګي سره دشمني

وه. کانګرس په هر قیمت ازاد او خودمختار هندوستان غوښتو او مسلم لیګ د هندوستان تقسیم غوښتلو. هندو سره نزدیکت باچا خان د عوامو په نظر کښې مجرم وګرځولو. ځکه چې د مسلم لیګ نعره دا وه چې مسلمان وي نو هغه به مسلم لیګ کښې وي او باچا خان ښکاره باره د کانګرس حمایت کولو. دا اوس د سوچ مقام دے چې مسلم لیګ خو حق لري چې ځان د ټولې ابادۍ د یوې برخې نمائنده وګڼي. خو چې کله هغه حق باچا خان استعمالوي نو غدار او د هندوانو ایجنټ ګڼلے شي او دا هغه بنیادي وجه وه چې باچا خان ئې مسلم لیګ ته نزدې کېدو ته پرې نۀ ښودو. باچا خان به فرمائیل چې هر قوم حق لري چې د خپلې ترقۍ د لارو د پاره په خپله سوچ وکړي نو بیا مونږ د خپل مرام او منزل نه ولې منع کولے شو؟ د پښتون قوم د حقونو د پاره هغوي د هرې سختې په روڼ تندي مقابله کړې وه. بعضې وخت خو به تر دې وشو چې انګریز سامراج به په یوه مقدمه کښې جرمانه کړو نو د جرمانې په بدل کښې به ئې د هغۀ جائداد د مارکیټ د نرخ نه د کمو پېسو حساب کړو او هغه جرمانه به ئې ترې وصول کړه او دغسې د پښتنو د ازادۍ په لاره کښې قسم قسم خنډان ودرولي شو. خو د باچا خان سفر جاري وۀ. دې دوران کښې پېرنګیانو د هندوستان د تقسیم منصوبه پېش کړه چې د کانګرس مشرانو مسترد

کړه. ځکه چې پېرنګیانو ته دا حق حاصل نۀ وۀ چې د تجارت په بهانه د کوم ځائے نه راغلي، یو لوئے وطن ئې قبضه کړے او بیا ئې هغه ټوکرې ټوکرې کولو. باچا خان د هند تقسیم د مسلمانانو تقسیم ګڼلو. د تقسیم په مسئله د کانګرس، مسلم لیګ او وائسرائے څو ځله مذاکرات وشو او اخر دا چې د تقسیم په دې منصوبه اتفاق رائې پېدا شوه. د فارمولې مطابق دا مقرر شوي وو چې کومې صوبې او ریاستونه پاکستان یا هندوستان کښې شاملېدل غواړي هلته به د صوبې اسمبلي، د ریاست مهاراجه یا جرګه فېصله کوي. د اصولو لاندې د پنجاب او سندھ اسمبلو نه رائې وغوښتې شوه او د هغوي د فېصلو احترام هم وشو او د بلوچستان فېصله د جرګې په ذریعه وشوه. اوس زمونږ د صوبې څۀ حال شو. د یو سازش لاندې دلته مقتدر کانګرس نظرانداز کړے شو او د رېفرنډم اعلان وشو. باچا خان او د کانګرس اسمبلۍ د دې غېر جمهوري اقدام سخت مخالفت وکړو او د بائیکاټ اعلان ئې وکړو. د رېفرنډم د نتیجو منظر عام ته راتلو سره معلومه شوه چې ۴۹ فیصده عوامو د پاکستان په حق کښې ووټ ورکړے دے او په حکومت ئې د عدم اعتماد اظهار کړے دے. په دې وخت کښې د قائد اعظم په ژوند د ریاستي دهشت ګردۍ او هارس ټرېډنګ ابتدا وشوه. د کانګرس د

اسمبلۍ غړي څۀ په زور او جبر او څۀ د لالچ ورکولو په ذريعه د اسمبلۍ اجلاس کښې د شريکېدو نه منع کړے شو او دغسې يوه منتخب آئيني اداره پامال کړې شوه او جمهوريت په غېر جمهوري طريقه مضبوط کړے شو. د مسلم ليګ د طرز عمل دپاره هسې خو ګڼ مثالونه ورکېدے شي مثلاً چې مسلم ليګ د پاکستان د جدوجهد دپاره حق لري نو ولې باچا خان د پښتنو حقونه نۀ شي غوښتې. دا هغه ناقابل فهم نکته ده چې ملک کښې ئې غېر يقيني کېفيت ختمېدو له ور نۀ کړو. خو د قيام پاکستان نه پس د دستور سازۍ اسمبلۍ د يو غړي په حېثيت باچا خان مسلم ليګ ته د مکملې مرستې پېشکش وکړو خو بيا هم چا په ارام پرې نۀ ښودو. باچا خان به اکثر د پېرنګي د دور او د قيام پاکستان نه پس د هغۀ سره د شوي سلوک موازنه کوله او ډېر په حېرانۍ به ئې تپوس کولو چې انګرېز ظلم کولو نو هغه خو زمونږ دشمن وۀ او مونږ د هغۀ، خو د يو اسلامي جمهوري ملک له طرفه اخر زۀ ولې بې شمېره ځله جېلونو ته لاړم، دا زما په پوهه کښې نۀ راځي. د پاکستان جوړېدو نه پس باچا خان د پښتنو د حقونو دپاره خپل جدوجهد جاري وساتلو او د هر يو ظلم ئې په نره مقابله وکړه. د حکومت د باچا خان سره د تعاون دا حال وۀ چې د پېرنګي په دور کښې باچا خان پينځلس کاله جېل تېر کړے وۀ او د پاکستان جوړېدو نه پس په ابتدائي اتلسو کالو کښې دې ستر انسان پينځلس کاله په جېل دننه تېر کړل. د هغوي قصور څۀ وۀ؟ دا خو د تاريخ په پاڼو کښې محفوظ شوي دي خو دا خبره هم فېصله شوې ده چې کۀ پښتانۀ باچا خان خپل محسن ونۀ ګڼي نو بيا هم د حقيقت نه انکار نۀ شي کېدے. باچا خان ته د دې خبرې ډېر زيات افسوس وۀ چې د هغوي له طرفه حکومت ته د پوره مرستې او يقين دهانۍ باوجود په هغوي د دروغو مقدمې جوړې کړې شوې او د پښتون قوم د ترقۍ نه د منع کولو دپاره قسم قسم منصوبې جوړې کړې شوې. خو باچا خان دغه ټولې منصوبې د پوره کېدو نه مخکښې مخکښې د خاورې سره خاورې کړې. د پاکستان جوړېدو نه پس د باچا خان ټوله توجه صوبائي حقونو حاصلولو طرف ته وه او په پاکستان کښې ئې په وړومبني ځل د نېشنل ازم نعره پورته کړه او په دې تحريک کښې ورسره د بلوچستان او سندهـ او پنجاب محب وطن خلقو هم ملګرتيا وکړه او دغسې د پاکستان حکومت په يو وخت د ځلورو ګاندهيانو خلاف د کارروايۍ آغاز وکړو. د پنجاب، سندهـ او بلوچستان ګاندهيان خو په دې ځغل کښې وروستو پاتې شو خو سرحدي ګاندهي د دې مشن سر ته رسولو دپاره عوامي نېشنل پارټي جوړه کړه چې هغې يو اهم کردار ادا کړو او لګيا ده اوس هم ادا کوي. خو د باچا خان مشن لا سر ته نۀ دے رسېدلے. د دې مشن سر ته رسولو دپاره اوس ځوانانو له مخکښې راتلل او په علم او ادب، تاريخ او جغرافيه او د زمکې او اسمان په وسعتونو کښې خپل مقام پېدا کول پکار دي. ځکه چې د باچا خان قول دے چې د ازادۍ بوټے د ځوانانو په وينو لوئيږي. نن ضرورت د دې خبرې دے چې کۀ مونږ خپلې خاورې دپاره د نور څۀ کولو قابل نۀ يو نو کم نه کم دا دعا خو کولے شو چې اے خدايه! د پښتون قوم د رهنمايۍ دپاره يو بل باچا خان راکړې. شايد دې سره پښتانۀ د خپل محسن سره د کړي سلوک کفاره ادا کړې شي.